

„EGY FELROBBANT ETNIKAI MOZAIK ESETE . . .”

(Kocsis Károly: Az etnikai konfliktusok történeti-földrajzi háttere a volt Jugoszlávia területén. Budapest, 1993)

A szerző a bevezetőben kifejti, milyen szándék vezérelte tanulmányának megírásában: hozzá szeretne járulni a volt Jugoszlávia területén dúló háború okainak felfedéséhez, hogy az összefüggésekről fogalmat alkothasson a magyar közvélemény, amely „ . . . többnyire értetlenül áll a mélyből ilyen váratlanul feltörő erőszak, nemzetiségi gyűlölet okai előtt” (5. old.). Ez az „értetlenség” abból következik, hogy a magyarság nem ismeri eléggé délszláv szomszédait, s ez fordítva is érvényes: ezek sem ismerik a magyarokat. Pedig a történelem folyamán nemcsak hogy szomszédok voltak, hanem egyes esetekben az említett népek vagy töredékeik egy államban éltek, sokszor évszázadokon át. A délszlávok egymáshoz való viszonyáról sem mondhatunk mást: 1918-tól 1991-ig hiába éltek le egy államban több mint 70 évet, nem „ismerkedtek” meg egymással eléggé, jöllehet számos migráció és a közeledést elősegíteni hivatott egyéb folyamat játszódott le ez idő alatt (néha parancsra). Ezek a folyamatok – ahogyan a közelmúltban ki is derült – nem hatoltak mélyre, a felszínen maradtak, s emiatt viszonylag könnyen felbomlott a jugoszláv államszövetség.

A fent említettekre ékes példa, hogy a II. világháború utáni időszakban (1991-ig) a jugoszláv történészeknek nem sikerült létrehozniuk Jugoszlávia, ill. a délszláv népek történetének a szintézisét. Az effajta próbálkozások még az 50-es évek végén megszakadtak a 18. századot lezáró kötet kiadásával. A hosszú 19. század (kb. 1790–1918) feldolgozására már nem futotta az erejükből, és nem voltak kedvezőek a körülmények sem. Pedig a század roppant fontos volt a délszláv népek történetében, hiszen az őket szétválasztó birodalmak határai ellenére ekkor kezdtek egymásra találni, és java részükénél megkezdődött a nemzeti válás folyamata. A legöntudatosabb rétegeik (az ún. elit), még ha kisszámúak voltak is, elkezdték szövögetni terveiket a leendő délszláv államról, ki-ki a maga érdekeinek megfelelően.

Tágabb keretben szemlélve e kérdéskört, ez érvényes a magyar–délszláv kapcsolatokra is. Az utóbbi évtizedekben néhány próbálkozástól eltekintve komolyabb erő-

fejlesztések nemigen történtek egymás megismerésére. Némi túlzással azt mondhatnánk, hogy az említett népek jobban ismerik a tőlük távol élő népek múltját, kultúráját, szokásait stb., mint egymásét. Pedig közös dolgainkra több időt, erőt kellett volna és kellene rászánni. Hogy egymás megismerésére volt, van és lesz szükség, bizonyítják az efféle művek is, mint amilyenről most is szó van. Sajnos legtöbbször a körülmények nem a legkedvezőbbek e cél szempontjából.

Kocsis Károly nem könnyű feladatra vállalkozott, amikor rászánta magát a tanulmány megírására. Egyrészt a kedvezőtlen körülmények miatt, másrészt, mint már emítettem, hiányoznak az összefoglaló történeti művek, amelyek megkönnyítették volna számára Jugoszlávia vázlatos bemutatását. Emiatt rengeteg rész munka közül kellett válogatnia, és ezek óriási száma, áttekinthetlensége és sokszor hozzáférhetetlensége miatt néhány fontos alapmű kimaradt az irodalomjegyzékből. Csak néhányat említsünk meg: I. Banac: *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*; J. Pleterski: *Nacije–Jugoslavija–revolucija*; B. Petranović: *Istorija Jugoslavije*; N. Gačeša: *Agrarna reforma i kolonizacija a Jugoslaviji 1945–1948*; Š. Mesaroš: *Položaj Madara u Vojvodini 1918–29* és *Madari u Vojvodini 1929–41*; B. Horvat: *Kosovsko pitanje* stb.

A tanulmány négy fejezetre oszlik: *Az 1919 előtti időszak*; *Az 1919–1945 közötti időszak*; *Az 1945–1991 közötti időszak* és *Az 1919-es és 1992-es háborús év*. A szerző szerint legfőképpen az „állam, etnikum, vallás” bemutatására törekedett a volt Jugoszlávia viszonylatában. A továbbiakban azt fogjuk vizsgálni, hogyan rendszerezi a délszláv népekkel kapcsolatos ismereteket, s hogy milyen forrásmunkákra támaszkodott.

A tanulmány a szlávok letelepedésének, első államaik kialakulásának leírásával kezdődik, s kitér a környező nagyhatalmak rájuk gyakorolt befolyására, illetve ezek által való bekebelezésükre. Mindjárt itt szemet szúr a ma talán legnagyobb publicitást élvező volt jugoszláv tagköztársaság, Bosznia-Hercegovina múltjára vonatkozólag tett néhány megjegyzés. Kissé historicizáltak véljük a szerzőnek azt a feltevését, hogy a középkorban létezett valamiféle bosnyák nemzet vagy nép. Létrehozására csakugyan történt kísérlet, de jóval később, Kállay Benjámin bosznia-hercegovinai kormányzósága idején (1882–1903), de ez is sikertelenül végződött, mert megkésett, a 19. század végén már nem volt realitása. A későbbiekben Bosznia-Hercegovinán nem történelmi kategóriát értettek, hanem területi-földrajzi fogalmat. Egyesek – köztük szerzőnk is – a szláv eredetű muzulmánokat nevezik bosnyákoknak, holott ők csak az egyiket alkotják a Bosznia-Hercegovinában élő három nemzet közül. Pontosításra szorul továbbá a középkori Bosznia-Hercegovina vallási (katolikus, ortodox, bogumil) megosztottságára vonatkozó megállapítás, a 15–16. századtól kialakult hármasság ugyanis nem folytatása a középkorinak, mert az iszlám hódítása után a bogumilok eltűntek (sőt már előtte), és az új vallást felvevők újból a katolikusok és ortodoxok (pravoszlávok) közül kerültek ki. Tehát nem kontinuitásról van szó, hanem újrakezdésről.

Ugyanakkor helyes a szerzőnek az a megállapítása, hogy a 15–16. században a törökök balkáni térnyerése következtében nagy migrációkra került sor a Balkánon, s ezek főleg észak, északnyugat irányában játszódtak le. A 17. század végén kezdődő nagy felszabadító háború folytán (amely átnyúlt a 18. század első felére) megszilárdult a Habsburg- és a Török Birodalom között a Száva–Duna

vonalán húzódó határ, minek következtében újabb nagy migráció vette kezdetét: a török fennhatóság alá tartozó területekről nagy népcsoportok áramlottak a Habsburg-tartományok felé. Külön-külön a két birodalomban is hasonló mozgások mentek végbe. Ma már látjuk, hogy a népeknek, vallásoknak, kultúráknak ez a nagy keveredése – a Balkánon és Közép-Európa egy részén –, ill. a korábbi etnikai határok elmosódása nagymértékben hozzájárult a jóval később felszínre kerülő konfliktusok kialakulásához.

E nagy keveredés, a kultúrák érintkezése azonban pozitív irányban is hatott: a délszláv népek bizonyos időszakokban – a lappangó ellentétek ellenére is – közeledtek egymáshoz, s a 19. században kialakult az azonos érdek felismeréséből fakadó délszláv eszme. A szerző azonban csak a szerb Ilija Garašanin koncepciójával foglalkozik, vizsgálódása nem terjed ki ennek horvát változatára, a Lj. Gaj vezette illirizmusra, sem a belőle kinövő, a J.J. Strossmayer vezette jugoszláv mozgalomra. Pedig a két változat összehasonlításával világosabbá tehetné volna az olvasó előtt, miben tér el az egyes délszláv népek viszonyulása a közösségbe való tömörüléshez, illetve a saját nemzeti identitásukhoz, és miben rejlik az azonos gondolat eltérő megközelítésének oka. A magyarázat abban keresendő, hogy ezek a népek nagyfokú keveredésük ellenére különböző körülmények közepette és hatására váltak nemzetté a 19., sőt a 20. század folyamán.

Az egyenetlen fejlődés ellenére, a kedvező nemzetközi helyzet jóvoltából, továbbá egyes már korábban függetlenné vált délszláv államok (Szerbia, Montenegró), illetve a délszláv eszmét ápoló különböző emigráns szervezetek (pl. Délszláv Bizottság) szorgalmazására jött létre az I. világháború végén, 1918-ban az első délszláv állam, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság. Ebben az 1920-ban Jugoszláviára keresztelt királyságban, már a kezdet kezdetén, az erő szava diadalmaskodott, azaz a tényleges vezető szerepet az kapta, akinek az adott pillanatban fegyver volt a kezében. Az egyesülés nem a délszláv népek önrendelkezése és egyenjogúsága alapján ment végbe, aminek eredménye – ahogyan a délszláv politikusok egy része remélte – egy szövetségi állam lett volna, hanem az erő, a felsőbbrendűség, az elhivatottság alapján játszódott le, s a következmény egy az unitarizmuson alapuló dinasztikus centralizált állam lett. Az ország sorsa már itt megpecsételődött, mert egyes (népeket bizonyos mértékig a horvátokat, macedónokat stb.) elnyomatásuk már az induláskor indifferenssé tett az ország sorsa iránt, vagy éppen centrifugális erővé változtatott. Később következett be a kiegyezés a horvátokkal (1939), amikor a II. világháború előszele már érződött, majd 1941-ben e tájakat is erőteljesen megrázta. Az első Jugoszlávia 11 napos ellen(nem)állás után széthullott. Hogy voltak még olyanok, akik talán idealizmusból, talán mert valóban hittek a jugoszláv eszmében, az egyenrangúságon alapuló megvalósulásában, bizonyítja a Jugoszláv Kommunista Párt, amely az adott pillanatban összefogva más antifasiszta erőkkel, megindította a népfelkelést. A jugoszláv kommunisták már a 30-as években eljutottak az ország föderációvá alakításának gondolatáig, amelyet sikerült nekik, részben a kitartó négyévi harc árán, részben ismét a kedvező nemzetközi helyzet folytán 1945-ban megvalósítaniuk. Az már más kérdés, hogy az ideológiai túlerheltség, ill. korlátai miatt sok ésszerű föderalista szellemű államjogi és más felvetődő problémát egyáltalán nem, vagy rosszul oldottak meg.

Szólnunk kell még egy problémáról, amely jelen volt 1918-ban, 1945-ben, és jelen van napjainkban is. Ez a kisebbségi kérdés. A délszláv állam a megalakulásakor nem egy olyan területet kapott, amelyeken a nem délszláv népek (albánok, németek, magyarok) domináltak, vagy legalábbis nagy számban éltek, s élnek ma is. Annak ellenére, hogy már az I. világháborút lezáró versailles-i békeszerződés előírta a kisebbségek védelmét, Jugoszlávia – jöllehet erre kötelezte magát – más utódállamokhoz hasonlóan nem tartotta magát hozzá. A hatóságok kezdettől fogva próbálkoztak beolvasztással, súlyuk csökkentésével az adott területen (kisebb-nagyobb sikerrel). Ennek leghathatósabb fegyvere az államilag szervezett és irányított betelepítések sorozata volt, következőképp e területek (legalábbis a Vajdaság) etnikai arculata kezdett változni, míg meg nem változott. Ez a folyamat napjainkban is tart . . .

Egyes területek, városok, települések etnikai, vallási, társadalmi stb. jellegét azonban pusztán gazdasági indítékból is megváltoztatták. Ez a tendencia főként a 60-as, 70-es években volt kifejezett.

A mai jugoszláv válságot sokan az 1974-es alkotmány életbe léptetésével magyarázzák. Van ebben némi igazság, mert igaz ugyan, hogy ez az alkotmány biztosította a valódi föderáció kereteit, de 1974-ig nem alakult ki erőteljes sorsközösségi érzés a Jugoszláviában élő népek között, s az új alkotmány adta lehetőségeket egyes tagköztársaságok a befelé fordulásra használták ki. Ezt nem egy esetben a központi jugoszláv állam és pártvezetőség hibái is tetézték (pl. a kosovói probléma, a tagköztársaságok közötti véleménykülönbségek teremtette ponthelyzet stb.). Mire a 80-as évek végére ezeket a hibákat egyes jugoszláv politikusok felismerték, addigra már elkéstek, mert a köztársaságokban sok helyütt a nacionalisták jutottak döntő befolyáshoz. Ezek mind nagyobb befolyása okozta végül is az 1991-es szakadást. Hozzá kell tenni, hogy Jugoszlávia bomlásához közvetve hozzájárultak a Kelet-Európában akkor folyó rendszerváltozások és dezintegrációs folyamatok is.

Ilyen általános hangulat közepette került sor 1990-ban az akkori Jugoszlávia minden tagköztársaságában a háború utáni első többpárti választásokra. Bizonyos mértékig Szlovéniát kivéve, mindenütt a nacionalista pártok kapták a szavazatok zömét, tehát a tömegek is igazodtak a már korábban feltűnt nacionalista vezetőkhez. A jugoszláv beállítottságú pártok teret vesztek.

Ami ezek után következett 1991/92-ben, a véres háború, az az utóbbi években a tisztán látók részére a rettenetesen várt végkifejlete volt e folyamatnak, a tömegek részére pedig (akik e helyzet kialakulásához közvetve hozzájárultak) a szörnyűségeket és szenvedést, illetve a tönkremenést, a nincstelenséget hozta. Sajnos, ennek ellenére a kijózanodásnak még mindig alig mutatkoznak jelei.

Mintegy összegezőként egyetértésünket kell kifejeznünk a szerzőnek a tanulmányban kifejtett egyik nézetével: „Egy adott terület történelmileg kialakult etnikai összetételében – akár a természetes szaporodás, akár az államilag szervezett be- és kitelepítés, akár a spontán gazdasági indíttatású migráció miatt – bekövetkező jelentős átalakulás Európa ezen tájain mindig is komoly nyílt, vagy rejtett interetnikus feszültség- és konfliktusforrásnak számított . . .” (23/24. old.).

Külön ki kell emelni, hogy a könyv legeredetibb és sok esetben újat adó részét a rendkívül gazdag és eredeti számításokon alapuló függelékek alkotják:

16 táblázat és 18 térkép ábrázolja a lakosság számának, nemzetiségi, vallási számarányának alakulását mind tagköztársaságokként, mind az egész Jugoszlávia viszonylatában időszakosan, egészen napjainkig. A térképeken pedig plasztikusan kirajzolódik az e területeken évszázadokon át végbement migrációk iránya, valamint az itt mindenkor is elasztikusnak számító államhatárok alakulása.

Végezetül jegyezzük meg, hogy a Kocsis Károlyéhoz hasonló tanulmányokat üdvözölni és serkenteni, ill. a továbbiakban minden olyan kutatást támogatni kell, amely Közép-, Kelet- és Délkelet-Európa népeinek egymáshoz való közeledését és kölcsönös megismerését szolgálja.

PÁL Tibor